

HAVASI-KOVÁCS HELGA

A HELYNEVEK TÖRTÉNETI FORRÁSÉRTÉKE A KORAI MAGYAR HATÁRVÉDELEM REKONSTRUÁLÁSÁBAN

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék

1. Bevezetés

A magyarság a honfoglalást követően rövid időn belül helynevekkel népesítette be a Kárpát-medencét. A korai névállomány nemcsak a társadalmi és etnikai viszonyok vizsgálatához szolgáltat adatokat, hanem – megfelelő kritikai szempontok érvényesítése mellett – a korai határvédelem kutatásában is fontos forrásértékkel bírhat. A helynevek ilyen irányú hasznosíthatóságára a történeti kutatás már a 20. század elején felfigyelt, a nyelvtörténeti feldolgozás mindmáig töredékes maradt, és a módszertani megközelítések sem egységesek. A tanulmány célja annak vizsgálata, hogy milyen lehetőségei és korlátai vannak a helynevek felhasználásának a korai magyar határvédelem rekonstruálásában, különös tekintettel arra, hogy a helynévi adatok milyen feltételek mellett vonhatók be megbízhatóan a történeti elemzésbe.

2. A határvédelmi rendszer

A magyarság a 9. század végén szállta meg a Kárpát-medencét. A szakemberek feltételezik, hogy más nomád népekhez hasonlóan szállásaik biztosítása céljából természetes védelmi vonalakat (hegyvonulatokat, erdőségeket, mocsarakat, folyókat), lakatlan pusztá területeket használtak fel. Ezek a lakatlan, műveletlen elválasztó területek azután az Árpád-korban mesterséges határvédő berendezésekkel (sáncokkal, földvárakkal, sövényekkel, zsilipekkel, torlaszokkal, gátakkal) egészültek ki. A szomszédos népeket egymástól elválasztó műveletlen, lakatlan területsávot *gyepűelvé*-nek nevezik, az ezen belül húzódó védelmi vonalat *gyepű*-nek¹ (Kristó–Makk–Szeffű 1973: 639–640; Borosy 1977: 543).

¹ A szakirodalomban (különösen a történettudományi szakmunkákban) gyakran a műveletlen területek megjelölésére is összefoglalóan a *gyepű* kifejezést használják (vö. pl. Vékony 1983: 215).

Fodor Ferenc úgy gondolja, hogy a *gyepű* fogalmát el kell különítenünk a természetes határvonal, védelmi vonal fogalmától. Kutatásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy mesterséges gyepűt csak ott építettek ki, ahol nem volt megfelelő természetes védelmi vonal, vagyis csak a sík és dombos részeken voltak igazi gyepűk, illetve a nyugati dombvidékeken, viszont a hegységek felé nem alakítottak ki efféle védelmi rendszert (1936: 128; lásd még: Borosy 1977: 543–544). Rác Tibor Ákos is utal rá, hogy e védelmi vonalak nem voltak folytonosak, hanem kulcsfontosságú helyeken álltak, továbbá megemlíti, hogy a gyepűk az ország belső vidékein is előfordulhattak (2003: 14; vö. még: Kristó–Makk–Szegegy 1973: 643). Fodor továbbá feltételezi, hogy helyenként, főleg a síkságokon inkább gyepűövezetek, mintsem gyepűvonalak álltak fenn, azaz több előretolt védelmi állás, leshely is volt egy időben egymás mögött (1936: 127).

A gyepűt kapu tette átjárhatóvá, melyet *gyepűkapu*-nak neveztek. Ezeket a kapukat úgy alakították ki, hogy el lehessen őket torlaszolni (Sallai 2004: 91). Fodor tereptani vizsgálódása azt mutatja, hogy a kapuk „a mocsaras síkságokon a járhatatlan mocsarak legjobban járható pontjain voltak, míg az erdős hegyvidékek esetében a folyóvölgyek legnehezebben megközelíthető szorulataiban létesítettek kapukat” (1936: 129). A gyepűkapuk a természetes védővonalnak mindig a legvédehetőbb pontján álltak, a leggyengébb pontokat, az átjárásra legjobban megfelelő helyeket pedig szükség esetén a síkságokon elárasztották, erdős hegységekben bevághatták. A síkságokon ezért a mocsaras, vizenyős területek jelentettek ideális védővonalat, mely területeknek mindig a legszárazabb pontján építették ki a gyepűkapukat (i. m. 125).

A gyepűhatároknak és a gyepűkön át vezető kapuknak, utaknak a védelme feltehetően szabad sorsú emberekre, az *őrök*-re volt bízva. A határőrszolgálatot rendszerint nem magyarok, hanem a többé-kevésbé rokon néptörzsek és népek (bolgárok, székelyek, avarok, besenyők) látták el külön ispánság (comes) fennhatósága alatt, s szolgálataikért megfelelő kiváltságokban részesültek.² A gyepűk mentén harcoló csapatokat egykorú okleveleink királyi nyilazóknak vagy *lövők*-nek nevezik (Tagányi 1913: 101–102).

A történelmi munkák megosztottak abban a kérdésben, hogy mikortól feltételezhetjük a magyarság történetében mesterséges védelmi rendszer kiépítését. A korábbi vélekedések szerint a gyepűrendszer és a nomád életmód nem mindig hozható összhangba, vagyis mesterséges gyepűk meglétével már a kalandozások idején is lehet számolni (vö. Tagányi 1913: 103–104, Kring 1938: 128),³ a Kristó–Makk–Szegegy szerzőhármas szerint azonban

² A határispánságok funkciójának, illetve a határőrök intézményének meghatározása valójában több tekintetben bizonytalan (vö. Borosy 1977).

³ Tagányi szerint számolnunk kell azzal is, hogy a honfoglaló magyarok a gyepűrendszer egy részét – a korábban itt élt népeknek köszönhetően – új hazájukban már készen találták, s bizonyosan már kalandozásaik idején megismerkedhettek e hátrahagyott védelmi rendszerrel (1913: 103).

„a IX. század végi magyar törzsszövetségnek aligha volt módja és szüksége mesterséges határvédő berendezkedések létesítésére”, ekkor csupán lakatlan térségek szolgálhattak védelmül. „A magyar határvédelem, mint a kialakult (vagy kialakulóban lévő) feudális magyar állam király által megszervezett állami határvédelme jött létre, illeténmódon nem keletkezhetett a XI. századot megelőző időben” (1973: 640).⁴

A másik vitatott kérdés a gyepűrendszer és az országhatár viszonyának megítélése. A legkorábbi szakirodalomban (Karácsonyi 1901: 1040) magától értetődőnek tekintették a gyepű és a határ egybeesését. Később azonban inkább azt valószínűsítették, hogy a gyepűvonal még a legnagyobb kiterjedésekor sem esett egybe az országhatárral (Kring 1934: 6–10; vö. Rácz T. Á. 2003: 14). Ez feltehetően összefügg a gyepűrendszer kialakulásáról vallott azon felfogással, mely szerint már a kalandozások idején is számolhatunk határvédelemmel. Kristóék viszont, mivel a gyepűk kiépülését az állam megszervezéséhez kötik, úgy vélik, hogy a gyepűrendszer és az országhatár nagyjából átfedi egymást, noha természetesen a belső védelmi vonal változásával, fokozatos kijjebb tolódásával ők is számolnak (1973: 647).

A gyepűrendszer kapcsán ugyanakkor általánosan elfogadott, hogy a 11–12. században volt meghatározó a határvédelemben, e védelmi rendszer fenntartása ugyanis a királyra hárult, tehát erős királyi hatalmat feltételez. A 13. században a királyi hatalom gyengülésével párhuzamosan nagy arányú birtokadományozás indult. Az Anjouk és különösen Zsigmond uralkodása alatt a birtokadományozások elérték a határ menti területeket is, a főuraknak pedig már nem állt érdekükben a gyepűk fenntartása, az uradalmak gazdasági hasznosítására törekedtek. Mindez a mélységében tagolt gyepűrendszer és kiszolgáló szervezete fokozatos felbomlásához vezetett a 13. században, főként a tatárjárás után (vö. Tagányi 1913: 148; Kristó–Makk–Szegegy 1973: 643).

3. A helynevek történeti forrásértéke

3.1. A történettudomány térben és időben zajló folyamatokat vizsgál, s vizsgálataiban tárgyi emlékekre (régészeti leletekre), illetve írott forrásokra támaszkodik. Az írásosság kialakulását követő időkből azonban meglehetősen kevés írott forrás áll rendelkezésünkre, így a középkori társadalmi viszonyok rekonstruálásához további forrástípusok bevonására van szükség. A kutatók ezért az oklevelekben fennmaradt helynévanyag tanúságait is figyelembe veszik (vö. Kristó–Makk–Szegegy 1973: 643).

---

⁴Kristó Gyulánál másutt azt olvashatjuk, hogy a 10. században még alapvetően az etnikai határvédelem rendszere működött, vagyis katonai segédnépek látták el a határok őrzését, a században azonban már megjelent a területi alapú határvédelem is (Kristó 2001a: 110–111).

Györffy György utal arra, hogy a helynevek tájékoztató szerepe a vizsgált jelenségtől függően nagyon eltérő: a szellemi jelenségek történetének megvilágításában igen csekély szerepük van, a nép életjelenségeire irányuló vizsgálatokban azonban nagyobb teret kapnak. A nyelvtörténeti szempontból elemzett helynevek segítséget nyújthatnak az etnikai, nyelvi vizsgálatokban, rávilágíthatnak a mezőgazdaság és kézművesség kezdeti formáira, bizonyos helynévtípusok lehetővé teszik települések és települések történetének rekonstrukcióját (vö. Györffy 1970: 200; lásd még Hoffmann 1996: 113, 2007: 73).

A 20. század elejét e felismerés jegyében a nyelvtörténet és a történettudomány intenzív egymásra figyelése jellemezte. A szakemberek élénk érdeklődéssel fordultak a korai magyarság története, az Árpád-kor felé. Ebbe a vonulatba illeszkedik a korabeli határok, illetve a határvédelem kérdése is. A honfoglalás körüli idők népességi (nyelvi) viszonyainak vizsgálatában mind a nyelvészek, mind a történészek nagymértékben támaszkodtak a nevekre. Melich János a történelmi bizonyítékok (oklevelek, egyéb írott emlékek) mellett alapvetően a helynevekre építve igyekezett felderíteni, hogy a honfoglaló magyarság milyen nyelvű népeket talált a 9. század végén és a 10. század első felében a Kárpát-medencében (1925–1929). Kniezsa István a magyarság 11. századi szállásterületének, illetve a korabeli etnikai viszonyoknak a feltérképezése során szintén támaszkodott a nevekre (1938).⁵

A helynevek történeti forrásértékének megítélése azonban a későbbiekben már kevésbé egységes. A helynevek és a honfoglalás kori viszonyok kapcsolatára irányuló kutatások egyik meghatározó vonulata a történész Kristó Gyula munkásságában bontakozik ki. Kristó többször is szkeptikusan fogalmaz a helynevek történettudományi, ezen belül népességtörténeti hasznosíthatóságával kapcsolatban (pl. 1976: 14). A középkori Magyarország nem magyar népeinek áttekintése kapcsán is a történettudományi módszerek (írott források felhasználása) megbízhatóbb voltát hangsúlyozza a nyelvi tényekkel szemben: „a nyelvészeti úton adódó kijelentés mindössze lehetőségről szólhat (nem kizárt, hogy az illető népcsoport valaha ténylegesen ott lakott), az írott forrás tanúságtételére alapozva viszont pontos időponthoz köthető bizonyosságról beszélhetünk” (2003: 15). Ugyanakkor nem zárja ki teljességgel a helyneveket az etnikai viszonyokat megvilágító vizsgálatokból, s más munkáiban (pl. 1973, 2000) ő maga is figyelembe veszi a nevek tanulságait, e téren azonban meglátása szerint nagyfokú önmérsékletet kell tanúsítaniuk a kutatóknak (2003: 19; vö. 2001b: 280–283; lásd még Hoffmann 2007: 73–75). Kristóhoz hasonlóan a nyelvtörténészek is a nevek óvatos felhasználására intenek (pl. Benkő 1995; Hoffmann 2007: 74–76). Benkő külön hangsúlyozza, hogy a történettudomány gyakran ma is a 20. század első felének már

---

⁵ A 20. század második felében a történeti vonatkozású névtani kutatások a nyelvészetten belül visszaszorultak, s majd csak a 90-es évektől vettek újabb lendületet.

meghaladott nyelvtörténeti eredményeire támaszkodik, ami fokozott kritikai szemléletet tesz szükségessé a helynevek történeti értelmezésében (2002: 9).

3.2. A nevek történeti hasznosításához elengedhetetlen a korabeli helynévi adatok pontos azonosítása és nyelvi elemzése. A nevek szemantikai tartalmuk révén rávilágíthatnak a névadás korában az adott helyet jellemző sajátosságok egy részére. A névadás mögött azonban végtelenül sokféle motiváció állhat, melyek közül csak egyet-kettőt emelnek ki a névadók. Mind a hely fajtájának földrajzi köznévvvel való megnevezése, mind a hely valamely sajátosságának megjelölése gyakori. Egy olyan hely azonban, amely határvédelemre szolgált, emellett jellemezhető természetföldrajzi sajátosságaival, a növényzetével, népességével, valamely más helyhez való viszonyával is, nem feltétlenül jelenik meg tehát a névben a határvédelemmel való kapcsolat. Természetföldrajzi motiváció szolgál például a névadás alapjául a Vas vármegyei *Őrimagyarósd* korabeli *Mogyorósd* elnevezésének (1270/1329/1355: *Monorosd*) esetében, a név ugyanis mogyoróbokrokkal benőtt területre utal (FNESz. *Őrimagyarósd*), noha a korabeli oklevelekből kiderül, hogy itt határőrök szolgáltak. Az idézett példa arra is felhívja a figyelmet, hogy a középkori viszonyok rekonstruálásához nem szabad a mai névalakokból kiindulni, a Vas megyei *Őrimagyarósd* név *őri-* előtagja ugyanis másodlagosan járult a névhez, s valójában az *Őrség*hez való tartozásra utal, amely terület viszont valóban határvédelmi vidék volt⁶ (hasonló alakulású még például az *Őridobsza*, *Őriszentmárton* név is, vö. FNESz.; hasonló példákhoz lásd még: Karácsonyi 1901: 1042; Kovács 2014).

A helynevek egy részénél ugyanakkor – noha nem tartalmaznak határvédelemre utaló részt – feltételezhető, hogy áttételesen, közvetve utalnak rá. Ilyen például az '(élő) sövény, bekerített telek' értelmű *Hág* helységnév (FNESz. *Hági*) vagy a Moson vármegyei *Mecsér* településnév, amely a szláv 'kardműves' szóból alakult (vö. szb.-hv. R. *măčār*, szln. *měčar* 'kardműves', 'kardcsiszár', FNESz.), s minthogy a település a védelmi vonal közelében helyezkedik el, talán feltehető, hogy lakosai a határőröket láthatták el fegyverekkel. Ezt a feltételezést támogathatja, hogy a település címerében darumadár szerepel, amely a heraldikában a határvédők, várvédők jelképe (Cseh–Szikszai 2001: 182–183).⁷

A vázolt bizonytalansági tényezők mellett számolnunk kell továbbá azzal is, hogy esetleges, hogy a korai névállomány mely elemei kerülnek be az oklevelekbe, illetve hogy mely oklevelek őrződnek meg és maradnak fent (vö. pl. Solymosi 1972: 179). Az oklevélbeli

⁶Névrendszertani szempontból az *Őrimagyarósd* név előtagja tehát lokális viszonyra, a település elhelyezkedésére utal (vö. Hoffmann 1993: 45; Tóth 2001: 150–152).

⁷A heraldikai magyarázat szerint a követ tartó daru az órállást, illetve a helytállást jelképezi, ugyanis a pihenő madarak közül egy őrködik, egyik lábában követ tart, hogy ha talán elaludna, a leeső kő koppanására feleszméljen, és továbbra is éberben strázsálhasson (Cseh–Szikszai 2001: 182–183). Ilyen esetekben persze további vizsgálatot igényel annak a meghatározása, hogy a címer keletkezése mikorra tehető, vagyis van-e valóban közvetlen kapcsolata a névvel.

adatok kapcsán szem előtt kell tartanunk azt is, hogy az oklevél kiadásának időpontja nem esik egybe a név keletkezésének idejével; a bejegyzett forma pusztán azt igazolja, hogy a név az oklevél kiadásakor már használatban volt. Következésképp az első említéssel a gyeprüendszer felbomlásának idejéből adatolható nevek esetenként korábbi viszonyokra is utalhatnak.

3.3. Úgy tűnik tehát, hogy pusztán a helynevek alapján nem tudunk általános következtetéseket levonni a gyeprü területi elhelyezkedésére és működésére vonatkozóan. A történeti rekonstrukciókban a helynevekre csak akkor támaszkodhatunk megbízhatóan, ha más írott vagy tárgyi bizonyíték is szól amellett, hogy a kérdéses hely valóban határvédelmi funkciót töltött be. A határvédelmi rendszer nyomainak feltárására törekvő kutatások ezért az írott források és a régészeti leletek mellett veszik figyelembe (mintegy megerősítésként) a helyneveket is. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy e vizsgálatok szemlélete is jelentősen átalakult a múlt század folyamán: míg a korábbi szakmunkákban nagyobb hangsúly jutott a helynevekre, az újabb munkák már kritikusabbak e forrástípussal kapcsolatban.

Tagányi Károly volt az első, aki *Gyepű és gyeprüelve* című tanulmányában (1913) összegyűjtötte a határvédelemre utaló helyneveket, és kategorizálta őket.⁸ Az elsők között ismerte fel, hogy a határvédelmi rendszer rekonstrukciójában kitüntetett szerepük lehet a helyneveknek, ezért a történettudományi forrásokból származó ismereteket igyekszik összekapcsolni a helynevekből származó információkkal. Tanulmányában ugyanakkor meglehetősen tágan értelmezi a határvédelemmel kapcsolatos helynevek körét. A nevek elősorolásakor alapvetően a nevek szemantikai tartalmára koncentrál, más szempontokat (például a történeti földrajzi összevetést, a névadási szokásokkal való összevetést) nem igazán érvényesít.

Fodor Ferenc *Adatok a magyar gyeprü földrajzához* című tanulmányában szintén úgy véli, hogy a helynévadatok alapján ma is hiánytalanul és a terepviszonyokkal teljes kongruenciában megkonstruálhatók a legelső és legbelső védelmi vonalak (1936: 128). Munkájában azonban már nem a nevek jelentését veszi alapul, hanem a helynevek elterjedéséből kísérel meg következtetéseket levonni a gyeprürendszerre vonatkozóan (i. m. 113). Sőt esetenként a kiindulópont a nevek földrajzi megoszlásán, elterjedésén van: azokat a neveket is bevonja a vizsgálatba, amelyek a korabeli országhatárhoz közel szembeötlően sűrűsödnek, még ha ezek határvédelemhez tartozását korábban nem igazolták is. Ilyenek például a *szád*-féle helynevek (vö. Fodor 1936 térképlapja a 128. oldalt követően), a *szád* ugyanis alapvetően egy 'hegyszorosnak, völgynek, erdőnek stb. a kezdetét, bejáratát' jelöli (TESz.), s nincs speciális határvédelemmel kapcsolatos tartalma, bár továbbra sem zárható ki az, hogy a *szád*-dal

⁸ Korábban a történész Karácsonyi János is körüljárta az Árpád-kori országvonal kérdését, s ennek kapcsán természetesen a gyeprürendszert is érintette (1901).

megnevezett helyek a természeti adottságaik révén részt vehetnek a gyepűvédelemben. Másfelől Fodor nem minden gyepűőrző nép nevét tekinti a gyepük feltétlen bizonyítékának, csupán azokat a helynévi előfordulásokat, amelyek a gyepük legkülső vonalán bukkannak fel (vö. Fodor 1936 térképlapja). Ennek alapján az addigi, térbelileg rendezetlen anyagból a különböző korok gyepűvonalainak térképét szerkesztette meg (1936: 114). Ez a munka tehát más perspektívából világítja meg a határvédelem kérdéskörét, bár alapvetően még mindig a helyneveket használja fel vizsgálódásához. Kniezsa István azonban kifogásolja Fodor módszerét (1938: 379), mert szerinte helytelen adatokra építve dolgozik, és ezáltal az eredményei is teljességgel megbízhatatlanok, sőt tévesek.

Vizsgálódásai nyomán Fodor új elemmel egészíti ki a gyepűrendszer működésére vonatkozó feltételezéseket, s vélekedése a későbbiekben is megjelenik: úgy gondolja, hogy az országos gyepük mellett a törzsek közötti lakatlan sávokkal, vagyis belső gyepűkkel is számolhatunk a korban (1936: 128; ehhez lásd még Tagányi 1913: 103–104).⁹

Kristó Gyula, Makk Ferenc és Szegfű László a *Szemponatok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez* című tanulmányukban az írott forrásokból leszűrhető tanulságok összegzése után maguk is döntően a nevek történeti vonatkozásait tekintik át, s a határvédelemmel kapcsolatos szavak szerint csoportosítva ismertetik az idevonható neveket, illetve a felmerülő problémákat. Az újabb adatok és ismeretek fényében a korábbi eredményeket kritikai szemlélettel tekintik át. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a kevésbé egyértelműen határvédelemre utaló szavak idevonása fokozott óvatosságot igényel, ezeknél minden esetben egyéni bizonyításra van szükség. Vizsgálataik alapján úgy vélik, hogy a határvédelem kérdésének megvilágításában előrelépni csak komplex eszközök alkalmazásával lehetséges. A helynevek vizsgálata mellett tehát további szempontok bevonására is törekedni kell. Eszközül szolgálhatnak a határvédelemhez vonható helynévi és nem helynévi adatok anyagának térképen történő összevetésén, egymásra vetítésén túl a magyar nyelvhatár (etnikai) és törzsnévi elterjedés kiterjedtebb ismerete, a nem magyar népekre vonatkozó ismeretek, illetve a honfoglalás és a kora Árpád-kori sírleletkataszter információi (1973: 657).

Míg Tagányi, Fodor, valamint a Kristó–Makk–Szegfű szerzőhármas vizsgálódásukban a helyneveknek nagy forrásértéket tulajdonítanak, s alapvetően e forrástípusra építkeznek, addig más szakmunkákban ezek sokkal kevésbé hangsúlyosan jelennek meg. Borosy András például *Határőrség és határőrök az Árpádok korában* című tanulmányában (1977)

⁹A későbbiekben azonban Fodor ezen elgondolásáról többen is szkeptikusan vélekednek. Kristó–Makk–Szegfű szerint efféle, a törzseket elválasztó belső gyepük létezését az esetleges analógiákon túl semmilyen adat nem támogatja (1973: 640). A belső védelmi vonal ezért inkább abban az értelemben jelenik meg a szakmunkákban, hogy a népesség növekedésével párhuzamosan a gyepűvonal helye is változott, az újabb védelmi pontok mellett ugyanakkor a korábbiak is megtarthatták funkciójukat. Rácz Tibor Ákos szerint ugyanakkor elképzelhető, hogy csupán egy-egy utat, falut, várat határolhattak, és nem a határvédelem volt az elsődleges és kizárólagos funkciójuk (2003: 13).

a történettudomány nézőpontjából közelít a határvédelem kérdéséhez, amihez korábbi történelmi témájú szakmunkákat hív segítségül, és szinte teljesen kívül hagyja a helyneveket vizsgálódási körén. Ez azonban alapvetően azzal magyarázható, hogy nem annyira a védelmi vonal rekonstruálása a célja, hanem inkább a határvédelem intézményének működésére koncentrálnak.

Rácz Tibor Ákos a *Háromszék első magyar telepesei és a határvédelem* című tanulmányában (2003) temetők, települések, templomok régészeti leleteire támaszkodva igyekszik feltárni Háromszék első magyar telepeseinek (a székelyeknek) az életmódját és a határvédelemben betöltött szerepüket. Helyneveket csupán akkor von be vizsgálódásába, ha azok megerősíteni látszanak a székelyek tárgyi források alapján igazolt határvédelmi szerepét. Munkájában ő is ismerteti a helynevek kapcsán felmerülő problémákat, amelyek elbizonytalanítják azok történelmi hasznosíthatóságát.

Sallai János *Az államhatárok* című munkája (2004) vonatkozó részeiben elsősorban a térszínnevekre alapozva igyekszik feltérképezni a korabeli gyeptérséget. Figyelembe veszi továbbá a hegységek természetes védelmi vonalát, a tavakat, a folyók vonalát, a lápokat, mocsarokat, s ezek alapján vázolja a gyeptérség képét.

4. Összegzés

Amint e néhány kiragadott szakmunka alapján látható, a helynevek történelmi forrásértékét többnyire elismerik, az újabb kutatások azonban egyöntetűen a nevek kritikus felhasználására intenek. A határvédelemhez kapcsolható helynevek vizsgálata ebbe a megközelítési keretbe illeszkedik, melyek vizsgálata is csak e szempontokat szem előtt tartva értelmezhető.

Irodalom

Benkő Loránd 1995. A helynevek szerepe az Árpád-kori népességtörténelmi kutatásokban.

In: Kovacsics József (szerk.) *Magyarország történelmi demográfiája I. A honfoglalás és az Árpád-kor népessége. Az 1995. febr. 16-án Bp.-en rendezett Népesedéstörténelmi Konferencia előadásai*. Budapest. 96–105.

Benkő Loránd 2002. *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. (Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről)*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete.

Borosy András 1977. Határőrség és határőrök az Árpádok korában. *Hadtörténelmi Közlemények* 24: 543–557.

Cseh Géza – Szikszai Mihály 2001. *Kenderes. Száz magyar falu könyvesháza*. Budapest.

- FNESz. = Kiss Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1988.
- Fodor Ferenc 1936. Adatok a magyar gyepűk földrajzához. *Hadtörténeti Közlemények* 37: 113–144.
- Györffy György 1970. A helynevek és a történettudomány. *Nyelvtudományi Értekezések* 70: 196–200.
- Hoffmann István 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen. Újra kiadása: Budapest: Tinta Könyvkiadó. 2007.
- Hoffmann István 1996. Névtörténet – nyelvtörténet – társadalomtörténet. *Magyar Nyelvtudományi Közlemények* 207: 113–123.
- Hoffmann István 2007. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései*. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Debrecen.
- Karácsonyi János 1901. Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. *Századok* 35: 1039–1058.
- Kniezsa István 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: Serédi Jusztinián (szerk.) *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest. 365–472.
- Kovács Helga 2014. Az Örs helynevek etimológiájához. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 10: 19–32.
- Kring Miklós 1934. A magyar államhatár kialakulásáról. In: *A bécsi gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. IV. Budapest. 3–26.
- Kring Miklós 1938. *Magyarország határai Szent István korában*. Franklin Társulat, Budapest.
- Kristó Gyula 1976. *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*. Acta Historica Szegediensis 55. Szeged.
- Kristó Gyula 2001a. *Szent István király*. Budapest: Vince Kiadó.
- Kristó Gyula 2001b. Nyelvtudomány. In: Bertényi Iván (szerk.) *A történelem segédtudományai*. Budapest: Osiris Kiadó. 276–285.
- Kristó Gyula 2003. *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest: Lucidus.
- Kristó Gyula – Makk Ferenc – Szegfű László 1973. Szemponatok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. *Hadtörténeti Közlemények* 20: 639–660.
- Melich János 1925–1929. *A honfoglalás kori Magyarország*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Rácz Tibor Ákos 2003. Háromszék első magyar telepesei és a határvédelem. *Erdélyi Múzeum* 65: 1–15.
- Sallai János 2004. *Az államhatárok*. Budapest: Press Publica Kiadó.
- Solymosi László 1972. Árpád-kori helyneveink felhasználásáról. *Magyar Nyelv* 68: 179–190.

- Tagányi Károly 1913. Gyepü és gyepüelve. *Magyar Nyelv* 9: 98–104, 145–152, 201–206, 254–266.
- TESz = Benkő Loránd (főszerk.) *A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára*. 1–3. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1967–1976.
- Tóth Valéria 2001. *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- Vékony Gábor 1983. A gyepű szerepe az etnikai és politikai átalakulásokban. In: Tőkei Ferenc (szerk.) *Nomád társadalmak és államalakulatok*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 215–236.

Summary

THE HISTORICAL SOURCE VALUE OF TOPONYMS IN RECONSTRUCTING EARLY HUNGARIAN BORDER DEFENSE

The study examines the historical source value of toponyms related to early Hungarian border defense. It analyzes the potential use of these names in reconstructing the location and functioning of the gyepű system, emphasizing that toponyms alone do not provide a complete picture. Toponyms can only be assessed in conjunction with other written and material evidence, serving as a supplementary source in historical reconstructions.